

УДК 348.98

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-138-144>

О. В. Карнаухов, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Університету митної справи
та фінансів України

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: КАТЕГОРІЯ, ЗМІСТ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Розглянуті теоретичні проблеми визначення поняття та змісту системи криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юрисдикції. Проаналізовано позиції вчених-криміналістів щодо визначення та змісту криміналістичного забезпечення. Запропоновано погляд щодо загальних категоріальних уявлень про зміст та визначення системи криміналістичного забезпечення органів кримінальної юрисдикції.

Ключові слова: криміналістика, системний підхід, підсистеми, криміналістичне забезпечення, кримінальні правопорушення.

O. V. Karnauhov. Criminalistics providing: category, content and determination

The historiography of the development of the scientific category “criminalistics providing” is considered. It has been established that criminalistics, seeing its versatility, which is manifested in the criminal procedural activity of detecting and pre-trial investigation of criminal offenses, continue its research focusing on its individual types, content and definition.

The analysis of monographic studies of scientists of criminalistics lawyers shows that they distinguish different types of forensic support, such as “criminalistics providing of the methodology for investigating crimes”, “methodological and criminalistics providing of judicial review <...>”, “<...> the process of evidence on pre-trial investigation”, “<...> investigation of selfish- Forced Organized Crime”, “<...> pre-trial investigation into cases of international crimes”, etc. It is also considered possible to solve a scientific problem through its definition, as “scientific and technical means”, “information support”, “scientific and methodological support”, “information and reference support” and so on.

In our opinion, to formulate the category, content and definition of “criminalistics providing” should be considered; firstly, as the established duty of state bodies of imperative nature; secondly, as a structure, there is a comprehensive static system that covers public needs for maintaining public order and its subsequent guarantee, which consists of normative legal, organizational, staffing, technical and informational and methodological support; in the third, as a systemic dynamic activity of authorized entities in certain areas of provision, aimed at committing actions for the exercise of power in the field of criminal jurisdiction for the execution of criminal justice.

Key words: criminalistics, system approach, subsystems, criminalistics providing, criminal offenses.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою діяльності органів кримінальної юрисдикції з виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних деліктів є теоретична невизначеність категорії «криміналістичне забезпечення», її змісту та визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словосполучення «криміналістичне забезпечення» з'явилося в науковому обігу як засіб удосконалення правоохоронної діяльності, уперше зафіксовано в назві тез виступу на Загальносоюзній науковій конференції 1981 р. [1], на цей час набуло більш конкретного значення, яке постійно вдосконалюється. На цей час у науковому середовищі дискутуються питання не лише щодо поняття криміналістичного забезпечення, його визначення та змісту, а і стосовно криміналістичного забезпечення окремих видів кримінальної процесуальної діяльності.

Формуванню теорії криміналістичного забезпечення сприяли фундаментальні розроблення основ кримінального судочинства такими відомими вченими, як: С. А. Альберт,

© О. В. Карнаухов, 2018

Ю. М. Грошевий, В. П. Гмирко, М. М. Міхеєнко, М. С. Строгович, Т. М. Добровольська, В. М. Тертишник, П. І. Репешко, Л. М. Лобойко, М. А. Чельцов та ін.

Методологічні, науково-практичні й організаційні проблеми виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень опрацьовували такі науковці: В. В. Варава, Н. С. Карпов, П. В. Цимбал, В. В. Лисенко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько й ін.

Подальше розроблення основ теорії криміналістичного забезпечення здійснювали такі вчені: Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, В. А. Волинський, О. Н. Колісниченко, І. О. Іерусалімов, Є. Д. Лук'янчиков, Г. Ф. Матусовський, М. П. Яблоков та ін.

Наукові дискусії вчених-криміналістів максимально повно охоплюють діяльність із виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, чим створюють умови для подальшого вдосконалення теорії криміналістичного забезпечення, її визначення та змісту.

Мета статті – сформулювати категорію, зміст та визначення криміналістичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Теорія криміналістичного забезпечення у своєму розвитку відображена в наукових працях таких відомих учених-криміналістів, як: В. І. Гончаренко, Г. І. Грамович, В. В. Чурпита, Ю. В. Попов, А. В. Іщенко, В. Г. Коломацький, В. А. Волинський, В. І. Галаган, В. А. Образцов та ін., наукові висновки яких розширюють та конкретизують діяльність органів кримінальної юрисдикції з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Р. С. Белкін визначав криміналістичне забезпечення як «определенную систему криминалистических знаний, навыков и умений сотрудников (органов внутренних дел) использовать научные криминалистические рекомендации, применять криминалистические средства, методы и технологии их использования с целью предупреждения, выявления, раскрытия и расследования преступлений» [2, с. 64].

З. І. Кірсанов вважав, що «криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю – це вирішення задач криміналістики, які полягають у розробленні та наданні судово-слідчим, оперативно-розшуковим та іншим правоохоронним органам криміналістичних засобів і методик отримання, оцінки і використання інформації, необхідної для виявлення, попередження і розкриття злочинів, і як вирішення дидактичної функції, яка полягає в розробленні проблем навчання практичних працівників криміналістичним методикам, у спорядженні їх криміналістичними знаннями» [3, с. 10–11].

В. Г. Коломацький надав таке визначення: «Это система внедрения в практическую деятельность должностных лиц, подразделений служб и органов внутренних дел по охране общественного порядка и борьбе с преступностью криминалистических знаний, воплощенных в умениях работников использовать научные, методические, технико-криминалистические средства и технологии их применения в целях предотвращения, раскрытия и расследования преступлений» [4, с. 62].

Подальше вдосконалення теорія набула в роботах А. В. Іщенка, В. П. Бахіна, Д. І. Сулейманова. 1997 р. А. В. Іщенко, Н. Д. Іщенко, І. О. Іерусалімов видали довідник дисертаційних праць, захищених у вчених радах України, під назвою «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью» [5].

В. В. Матвієнко криміналістичне забезпечення розумів як «складне та багатопланове комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність учених-криміналістів і практиків щодо розроблення нових, пристосування чинних науково-технічних досягнень, а також їх упровадження в практику розслідування злочинів із метою оптимального вирішення її завдань» [6].

Як раніше зазначалося, у криміналістиці є різні підходи, що формують уявлення про зміст теорії криміналістичного забезпечення.

Такі сучасні вчені-криміналісти, як Є. Д. Лук'янчиков, І. О. Ієрусалімов та інші, під час вирішення проблеми визначення зазначеної категорії визначили її як інформаційне забезпечення слідчої діяльності. На думку деяких учених, зокрема В. А. Волинського, ця проблема визначена ними через її сприйняття як техніко-криміналістичного забезпечення.

На наш погляд, обидва підходи не лише доцільні, вони суттєво збагачують і наповнюють сучасним змістом теорію криміналістичного забезпечення виявлення, розкриття та розслідування злочинів, але не в повному обсязі охоплюють її, а отже, недостатньо повно відображають сутність самого явища – криміналістичного забезпечення» [7].

Історіографія наукового поняття «криміналістичне забезпечення» показує, що вчені-криміналісти вбачають багатогранність кримінальної процесуальної діяльності з виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень, продовжують дослідження теорії криміналістичного забезпечення й акцентують увагу на окремих його видах.

На рівні монографічних досліджень виділяють такі види криміналістичного забезпечення, як: «криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів»; «методико-криміналістичне забезпечення судового розгляду <...>»; забезпечення «<...> збереження таємниці досудового слідства»; забезпечення «<...> процесу доказування на досудовому слідстві»; забезпечення «процесуального <...> доказування на судових стадіях»; забезпечення «<...> розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», «<...> розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторських та суміжних прав», «<...> розслідування податкових злочинів», «<...> розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності», «<...> розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності»; забезпечення «<...> протидії комп'ютерній злочинності»; забезпечення «<...> розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів»; забезпечення «<...> виявлення злочинів, учинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності»; забезпечення «<...> слідчої діяльності в органах внутрішніх справ»; забезпечення «<...> досудового слідства в справах про злочини міжнародного характеру» тощо.

І. В. Пиріг у результаті аналізу поглядів учених на проблему визначення змісту поняття «забезпечення розслідування кримінальних правопорушень» виокремив такі види: «1. Залежно від стадії кримінального процесу: забезпечення досудового розслідування, судового розгляду, провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій, виконання судових рішень, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами. 2. Залежно від галузі знань: забезпечення кримінально-процесуальне, кримінально-правове, криміналістичне, оперативно-розшукове, психологічне. 3. Стосовно окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких; злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо. 4. Стосовно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, експертних досліджень; забезпечення таємниці досудового слідства, безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини, профілактики злочинів тощо. 5. За змістом: забезпечення науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове тощо» [8, с. 16].

Загалом підтримуючи цю позицію, вважаємо, що незалежно від запропонованих у п. п. 1, 2, 3, 4 видах криміналістичного забезпечення його зміст є універсальним і лише залежно від його виду елементи системи застосовуються більше чи менше.

У дослідженні зазначеної категорії ми виходимо з того, що в наукових працях вживаються такі слова, як: «поняття», «категорія», «термін», які по суті є синонімами: «категорія (от лат. *categoria*, от гр. *Kategorikos* – «утверждающий») – 1) научное понятие, выражающие

наиболее общие и существенные связи явлений действительности» [9, с. 315]; «2. *наук.* Родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу ознаку» [10, с.299].

«Поняття» – «одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності» [11, с. 566]; «мысль, фиксирующая существенные свойства, связи и отношения предметов и явлений. Различают: содержание П. – совокупность фиксированных в нем признаков предметов <...>» [12, с. 949].

У науковому обігу для визначення понять вживається слово «термін». Відповідно до «Нового тлумачного словника української мови», «термін» – це: «1. Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [13, с. 512]. Визначенням ми називаємо «формулювання, вислів, у якому розкривається зміст чого-небудь, його істотні ознаки, наукове означення» [14, с. 289].

Учені-криміналісти також пропонують вирішення наукової проблеми через такі визначення цієї категорії: «научно-технические средства», «информационное обеспечение», «научное обеспечение», «научно-методичне забезпечення», «інформаційно-довідкове забезпечення», «тактичні основи забезпечення» тощо.

На нашу думку, варто погодитися з висновком А. Я. Ерскаєва про категоріальне співвідношення деяких вищезазначених понять, він зазначає: «Говоря о соотношении технико-криминалистического и в целом криминалистического обеспечения, следует учитывать, что первое есть не что иное, как элемент второго и соотносится с ним как частное и общее. Следовательно, и то и другое в их основе одинаково характеризуются по структуре, охватывающей по своему содержанию правовое, научно-методическое и кадровое (криминалистическая подготовка кадров) обеспечение» [15, с. 13–14].

Отже, ми виходимо з того, що родовим поняттям, яке загалом характеризує напрям системної діяльності органів кримінальної юрисдикції з виявлення, досудового розслідування кримінальних правопорушень та ухвалення остаточного рішення в кримінальних провадженнях, є криміналістика. Зважаючи на те, що криміналістика як практична діяльність є синтетичною, категорія, яка аналізується, з урахуванням раніше зазначених домінуючих властивостей терміна, може бути визначена саме як «криміналістичне забезпечення».

В описі змісту системи криміналістичного забезпечення ми застосовуємо системний підхід, який є одним із головних напрямів методології спеціального наукового пізнання, сприяє адекватному формулюванню суті проблем, що досліджуються, і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Так, Є. І. Зуєв визначає зміст криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів за допомогою таких елементів: «1) організована система інформації, яка полегшує своєчасне, цілеспрямоване й ефективне залучення даних криміналістики для розкриття злочинів; 2) достатнє забезпечення слідчих, працівників органів дізнання науково-технічними засобами, наявності в них відповідних знань, умінь і навичок використання таких засобів; 3) цілеспрямована система впровадження досягнень криміналістики в практичну діяльність» [16, с. 10–11].

На думку В. В. Матвієнка, «криміналістичне забезпечення практики розслідування злочинів є іманентно суттєвою ознакою криміналістики та полягає у виявленні потреб слідчої практики та всебічному озброєнні працівників правоохоронних органів дієвими криміналістичними рекомендаціями, які забезпечують оптимізацію розслідування злочинів» [17, с. 53].

В. В. Лисенко зазначав, що «криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування злочинів становить певну систему, яка містить такі елементи: блок криміналістичних рекомендацій (як організаційного, тактичного, так і мето-

дичного характеру); блок підготовки відповідних кадрів (спеціальної криміналістичної освіти); блок технічного й інформаційного забезпечення процесу виявлення, розслідування та запобігання злочинам» [18, с. 11].

А. С. Колодіна визначила, що «криміналістичне забезпечення слідчої діяльності – це використання суб'єктами правозастосовних органів системи криміналістичних знань, рекомендацій, технічних засобів криміналістики, тактичних прийомів та криміналістичних методик із метою повного, об'єктивного та швидкого розслідування злочинів» [19, с. 171].

Загалом підтримуємо раніше надані визначення криміналістичного забезпечення і зазначимо, що вчені-криміналісти у своїх визначеннях акцентували увагу на методологічних елементах. Тому, на наш погляд, виходячи зі змісту наданих визначень, ми вважаємо, що «стан постійної готовності <...>» є одним із бажаних результатів діяльності системи криміналістичного забезпечення чи її основною метою, «самостійна специфічна діяльність учених-криміналістів і практиків щодо розроблення нових, використання чинних науково-технічних досягнень, а також їх впровадження <...>» є засобом реалізації мети, а «<...> предотвращения, раскрытия, расследования преступлений», «... розслідування злочинів» є її завданнями.

В. М. Тертишник під час вивчення проблеми формування системи принципів кримінального процесу, їх визначення та розкриття шляхів реалізації принципів права запропонував додати до неї принцип пропорційності, зазначивши, що «принцип пропорційності потребує конституційного закріплення та використання в удосконаленні законотворчої і правозастосовної діяльності» [20, с. 10–16].

Результат аналізу думок учених-криміналістів щодо визначення категорії «криміналістичне забезпечення» показує, що наведені варіанти змісту мають реальне відображення в діяльності органів кримінальної юрисдикції. Вони мають єдину основу та, будучи в межах криміналістичної науки, цілком охоплюють уявлення про належне та необхідне наповнення категорії, що досліджується. З урахуванням принципів криміналістичного забезпечення [21], вкладаються в такі більш загальні та змістовні поняття, як: «нормативно-правове забезпечення», «організаційно-кадрове забезпечення», «технічне забезпечення», «інформаційно-методичне забезпечення» [7, с. 110–115], єдність і закономірне розташування та функціональна диференціація яких (підсистем системи) достатньою мірою охоплюють потреби діяльності з виявлення кримінальних правопорушень, розслідування відповідних проваджень та їх судового розгляду, тобто діяльності органів кримінальної юрисдикції. Центральне місце в системі посідає нормативно-правове забезпечення, яке визначає не лише правила поведінки кожного із суб'єктів криміналістичного забезпечення, а й умови їх одночасної діяльності. Лише завдяки системній одночасній взаємодії зазначених підсистем виникає можливість досягнення мети.

Під час формулювання визначення категорії сучасні вчені-криміналісти розглядають предмет наукового дослідження – «криміналістичне забезпечення» – у двох аспектах: у статичці – як систему, у динаміці – як діяльність.

Так, Р. С. Белкін, В. Г. Коломацький, В. Ю. Сокол, Л. П. Паламарчук, В. В. Лисенко, Д. Ю. Стригун та інші пропонують розуміння криміналістичного забезпечення як системи.

З. І. Кірсанов, К. С. Єгоров, В. А. Волинський, В. В. Матвієнко, Ж. В. Удовенко, О. І. Чу-чукало, К. Є. Поджаренко й інші розглядають криміналістичне забезпечення як діяльність.

Окрему думку свого часу запропоновано В. Г. Коломацьким, а саме розуміння криміналістичного забезпечення як «системы внедрения в практическую деятельность <...>» [4, с. 62], яку підтримано В. О. Образцовим, який вбачав криміналістичне забезпечення в «представлении должностным лицам правоохранительных органов, которые профессионально ведут борьбу с преступностью, научной продукции, которая способствует повышению эффективности решения задач, стоящих перед потребителями такой продукции» [22, с. 25].

В. Г. Лісогор у визначенні досліджуваного поняття об'єднав розуміння криміналістичного забезпечення як системи та як діяльності: «Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства включає в себе комплексні взаємопов'язані заходи: 1) організаційного характеру; 2) технічного характеру; 3) спрямовані на розроблення та впровадження тактичних прийомів і методів збереження таємниці при проведенні слідчих дій» [23, с. 17].

А. С. Колодіна зазначає: «Система криміналістичного забезпечення – це відображення (реалізація) у практичній діяльності взаємопов'язаних, функціональних елементів у виконанні певних завдань. До системи такого забезпечення належать: теоретичні розробки науки; технічні засоби криміналістики; тактичні прийоми та рекомендації; криміналістичні методики; методики розслідування окремих видів злочинів» [24, с. 41].

Незважаючи на різноманітність та багатогранність наукових поглядів учених-криміналістів на категорію, що досліджується, її зміст та визначення, ми вбачаємо їх єдність у напрямі діяльності уповноважених державних органів та органів кримінальної юрисдикції.

У формулюванні визначення категорії «криміналістичне забезпечення» ми виходимо з її видової відмінності, тобто визначаємо її через ознаки видового визначення, як-от зміст, мета, завдання, засоби, функції тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Подальше розроблення теорії криміналістичного забезпечення в напрямі дослідження окремих видів діяльності органів кримінальної юрисдикції сприятиме вдосконаленню їхньої роботи.

Отже, ми розуміємо поняття «криміналістичне забезпечення» як багатогранний феномен: по-перше, як установлений обов'язок державних органів імперативного характеру для виявлення та задоволення потреб органів кримінальної юрисдикції і суду, що сприяють виявленню, досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних правопорушень; по-друге, як систему – всеохоплюючу статичну структуру, що містить засоби для реалізації суспільної потреби в підтримці громадського порядку і його гарантуванні надалі та складається з нормативно-правового, організаційно-кадрового, технічного й інформаційно-методичного забезпечення; по-третє, як системну динамічну (практичну) діяльність уповноважених суб'єктів із визначених напрямів забезпечення, спрямовану на створення необхідного і достатнього стану та вчинення дій для реалізації владних повноважень у сфері кримінальної процесуальної діяльності для виконання завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Сидоров В. Е. Криминалистическое обеспечение доказывания на первоначальном этапе расследования. Актуальные проблемы доказывания в советском уголовном процессе: тезисы выступлений на теоретическом семинаре в ВНИИ МВД СССР 27 марта 1981 г. М., С. 68–70.
2. Криминалистические аспекты совершенствования доказывания при расследовании преступлений / под ред. В. Г. Коломацкого и др. М.: Акад. МВД РФ, 1992. 170 с. С. 64.
3. Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики. М.: Акад. МВД РФ, 1992. 172 с. С. 10–11.
4. Коломацкий В. Г., Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений. Криминалистика: в 3 т. Т. 1: История. Общие и частные теории. М.: Изд-во Акад. МВД России, 1995, С. 62.
5. Ищенко А. В., Ищенко Н. Д., Иерусалимов И. А. Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью. К., 1997.
6. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. К., 1999. 205 с.

7. Карнаухов О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Митна справа: науково-аналітичний журнал. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 110–115.
8. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: моногр. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с. С. 16.
9. Булыко А. Н.. Современный словарь иностранных слов. 2 изд., испр. и доп. М.: Мартин, 2005. 848 с. С. 315.
10. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Т. 2. К.: Аконіт, 1998. 911 с. С. 229.
11. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. Т. 3. 927 с. С. 566.
12. Новый энциклопедический словарь. М.: Риполклассик. 2005. 1455 с. С. 949.
13. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Т. 2. К.: Аконіт, 1998. Т. 4. 941 с. С. 512.
14. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Т. 2. К.: Аконіт, 1998. Т. 1. 911 с. С. 289.
15. Эрекаев А. Я. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования вооруженных разбоев: дисс. ... канд. юрид. наук: М., 2003. 211 с. С. 13–14.
16. Зуев Е. И. Криминалистику – на уровень современных задач борьбы с преступностью. Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений органами внутренних дел (вопросы криминалистики): труды Академии МВД СССР. М., 1990. С. 10–11.
17. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 1999. 210 с. С. 53.
18. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика): моногр. К.: Логос, 2004. 324 с. С. 11.
19. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 216 с.
20. Тертишник В. М., Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. Верховенство права: міжнародний науковий журнал. 2017. № 2. С. 10–16.
21. Карнаухов О. В. Принципи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Вісник АМСУ. Серія «Право». 2013. № 1 (10). Д.: Акад. митної служби України, 2013. С. 75–79.
22. Образцов В. А. Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Образцова. М., 1997. С. 25.
23. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; НАВСУ. К., 2003. С. 17–21.